

PRATARMĖ

Mokslinio leidinio „Lietuvos archeologija“ 38-ajame tome vyrauja gyvenviečių, apgyvendinimo ir kultūrinio kraštovaizdžio problematika. Galima pasidžiaugti, kad šįkart pavyko suformuoti tematiškai gana vienalytį leidinį, kuriame straipsnius sieja ne tik chronologija, bet ir tyrimų tikslai bei metodika. Kita vertus, jame atsispindi labai įvairūs autorių požiūris į tiriamą medžiagą ir naudojamus tyrimų metodus, taip pat labai įvairios išvados. Pasaulyje nuolat augant kraštovaizdžio ir gyvenviečių archeologijos reikšmei šis tomas, tikime, prisidės prie šios tyrimų krypties plėtros Lietuvoje.

Leidinio branduolį sudaro 2008–2010 m. Lietuvos istorijos instituto, Vilniaus universiteto ir Valstybinio Kernavės kultūrinio rezervato vykdyto mokslinio projekto „Kultūrinio kraštovaizdžio raida archeologijos ir gamtos mokslų duomenimis (ARCHEOKRAŠTOVAIZDIS)“ metu atliktų mokslinių tyrimų publikacijos. Šį projektą, kuriam vadovavo doc. dr. V. Šimėnas, pagal prioritetinę kryptį **„Tautinio identiteto išsaugojimas globalizacijos sąlygomis“** finansavo Lietuvos valstybinis mokslo ir studijų fondas ir Lietuvos mokslo taryba. Už tai projekto dalyviai, straipsnių autoriai ir „Lietuvos archeologijos“ redakcija šioms institucijoms nuoširdžiai dėkoja.

Iš publikuojamų 11-os straipsnių net 8 (V. Juodagalvio ir L. Balakausko, A. Merkevičiaus ir L. Remeikaitės, L. Balakausko ir L. Kurilos, A. Simniškytės ir A. Selskienės, R. Vengalio, G. Vėliaus, R. Banytės-Rowell bei R. Tučo ir L. Tamulyno) parengti „Archeokraštovaizdžio“ projekto rėmuose. Tomą papildė G. Piličiausko ir kolegų iš Estijos K. Karro bei A. Haak, E. Rannamäe, H. Luik ir L. Mالدre studijos. Tik trys straipsniai yra kiek tolimesni anksčiau minėtoms temoms, tačiau ir jie, skirti tarpdisciplininiam bendradarbiavimui, darniai įsilieja į leidinį.

Tomą pradeda G. Piličiausko straipsnis, kuriame publikuojamos 25 naujos AMS, OSL ir ¹⁴C datos, gautos datavus degėsius, nugramdytus nuo puodų šukių paviršių, keramiką, žmonių ir gyvulių kaulus. Šie nauji duomenys gerokai išplėtė iki šiol turėtą neolito ir bronzos – ankstyvojo geležies amžiaus absoliutinių datų bazę ir iškart iškėlė naujų klausimų seniausiosios keramikos ir neolito kultūrų tyrinėtojams: Narvos stiliaus indai iš Šiaurės rytų Lietuvos datuoti 1000 m. ankstesniu laikotarpiu nei analogai iš Vakarų Lietuvos; Pamarių kultūros datos pasirodė esančios ankstyvesnės už „bendraeuropinį“ Virvelinės keramikos kultūros horizontą; paankstintos Rutulinių amforų kultūros datos; Žaliosios tipo keramika pajauninta; gautos senesnė nei tikėtasi Kernavės ir jaunesnė Naudvario kapinynų datos. Autoriaus teigimu, naujos datos keičia ne tik keramikos chronologiją, bet ir anuomečių kultūrinių procesų supratimą. Be to, bene pirmąkart Lietuvoje atkreiptas deramas dėmesys į datas galintį veikti gėlo vandens rezervuaro efektą bei aktualią radinių restauracijos, užkertančios kelią tolesniems jų tyrimams, problemą. Norisi tikėti, kad šie nauji duomenys pagyvins pastaruoju metu kiek pritilusias akmens amžiaus ir ankstyvojo metalų laikotarpio specialistų diskusijas.

Keli straipsniai skirti įvairiems, nevienodiems tiek dydžiu, tiek paminklų skaičiumi ar ankstesniu įdirbiu, mikroregionams. V. Juodagalvio ir L. Balakausko straipsnyje pristatomi Amalvo ir Žuvinto tarpežerio mikroregiono kompleksiniai tyrimai. Jame pateikiami kruopščiai surinkti duomenys apie apylinkių archeologinį paveldą – paminklus, kurių daugelis jau yra sunaikinti, ir radinius, kurių nemaža dalis neišliko. Ypač reikšmingos žinios apie atsitiktinius radinius, saugomus viename privačiame rinkinyje. Tyrimo metu buvo žvalgoma nemažai radimviečių ir kitų vietų. Straipsnis, papildytas išsamia kraštovaizdžio apžvalga (ypač – duomenimis

apie jį negailestingai pakeitusią melioraciją) ir atliktu Amalvo ežero nuosėdų žiedadulkių tyrimu, iki šiol archeologų beveik netyrinėtą mikroregioną ir jo apgyvendinimo istoriją nušviečia visiškai naujomis spalvomis.

Kitą – Kurmaičių kaimo apylinkių – mikroregioną aptaria A. Merkevičius ir L. Remeikaitė. Autoriai naudojo panašius medžiagos rinkimo metodus (ankstesnių šaltinių analizę bei žvalgymus), tačiau skiriasi tyrimo išeities taškas. Pasirinktas ne tik žinomų paminklų turtingesnis ir išsamiau tyrinėtas mikroregionas, bet ir iškeltas kiek kitoks tikslas – ne chronologinis apgyvendinimo pjūvis, o vienalaikio apgyvendinimo planigrafija. Akmenos pakrantėse pastebėtos trys ankstyvojo ir senojo geležies amžių paminklų koncentracijos siejamos su atskirų bendruomenių, kurioms duoti sąlyginiai Padvarių, Kurmaičių ir Pajuodupių pavadinimai, veikla. Straipsnyje priartėjama ir prie daugiau teorinio pobūdžio klausimų, prie kurių ateityje, regis, Lietuvos archeologams dar nekart teks grįžti: kokio dydžio buvo praeities bendruomenės; kokio dydžio teritorijas jos užėmė; kokios veiklos zonos egzistavo šiose teritorijose?

Panašia, kaip ir du anksčiau pristatyti straipsniai, kryptimi orientuotas ir L. Balakausko bei L. Kurilos straipsnis, kuriame analizuojamas Baliulių kaimo ir Perūno ežero apylinkių mikroregionas. Anksčiau jame žinoti vos du archeologiniai paminklai: Baliulių pilkapynas ir Baliulių piliakalnis. Projekto „Archeokraštovaizdis“ metu vykdant žvalgymus aptikti dar keli pilkapynai, tyrinėta piliakalnio papėdės gyvenvietė, taip pat tirtos Perūno ežero nuosėdų žiedadulkės. Tai leido hipotetiškai rekonstruoti mikroregiono apgyvendinimo raidą. Tiesa, archeologiniu požiūriu jį reprezentuoja iš esmės tik geležies amžiaus paminklai: piliakalnis ir keli pilkapynai (kompleksas?). Straipsnyje stengiamasi atskleisti nemenkas kompleksinių tyrimų galimybes, netgi juos atliekant palyginti nedideliu mastu ir turint nedidelį ankstesnį įdirbį.

A. Simniškytė ir A. Selskienė tyrimui taip pat pasirinko pagal geležies amžiaus paminklus pažįs-

tamą mikroregioną – Jakšiškio ir Riklikų apylinkes abipus Šventosios. Žinomi paminklai kėlė natūralių ir intriguojančių klausimų – kur buvo pilkapynus palikusių bendruomenių gyvenvietės; koks buvo jų ryšys su žinomais piliakalniais? Į juos atsakymo ieškota tiek tradiciniais archeologiniais metodais, tiek rečiau naudojamais grunto cheminiais tyrimais. At radus naujas gyvenvietes, straipsnyje modeliuojami paminklų tarpusavio ryšiai, mikroregiono apgyvendinimo struktūra ir galima jos kaita, natūraliai priinama ir prie skirtingų bendruomenės veiklos zonų klausimo. Straipsnyje, be kita ko, atkreipiamas dėmesys ir į tai, kaip atsargiai derėtų vertinti paminklų sankaupas, iš pirmo žvilgsnio atrodančias archeologiniais kompleksais.

Vienoje reikšmingiausių Lietuvos archeologinių vietovių – Kernavėje – darbavosi R. Vengalis, bet šį kartą straipsnio centre – ne išpūdingi piliakalniai ar unikalūs radiniai, o geležies amžiaus gyvenvietės kultūrinis sluoksnis, jo formavimosi procesų specifika ir tyrimų subtilybės. Sugretinus archeologinių tyrinėjimų ir geomagnetinių žvalgymų duomenis, analizuojama archeologinės gyvenvietės struktūra. Autorius išskiria tris pagrindinius archeologinės gyvenvietės elementus, suteikiančius skirtingo pobūdžio informacijos: radinius, kultūrinį sluoksnį ir objektus. Ko gero, šiame straipsnyje pirmą kartą Lietuvos geležies amžiaus gyvenviečių tyrimuose taip aiškiai pabrėžiama takoskyra tarp „gyvos“ ir archeologinės gyvenvietės, įvertinama vadinamojo palimpsesto efekto įtaka pastarosios formavimuisi. Detali medžiagos analizė atskleidė tai, į ką ir kitiems tyrėjams derėtų kreipti daugiau dėmesio – iš pažiūros didžiulę teritoriją užimanti archeologinė gyvenvietė yra suformuota nuolat „judančios“ realios arba „gyvos“ gyvenvietės, o pastarosios struktūrai pažinti būtinas daug išsamesnis formavimosi procesų pažinimas.

Tiek tematika, tiek aptariama teritorija artimas G. Vėliaus straipsnis, skirtas naujų gyvenviečių paieškai Karmazių, Grabijolų ir Kernavės apylinkėse. Tyrimo metu ir straipsnyje dėmesys sutelktas į įsisenėjusių geležies amžiaus gyvenviečių „trūkumo“ netgi regionuose, kuriuose žinoma nemažai laido-

jimo paminklų, problemą. Šurfuojant Neries pakrantes tarp Karmazinių ir Kernavės aptiktos net 23 įvairiais geležies amžiaus laikotarpiais datuojamos neįtvirtintos gyvenvietės, kurios labai pakeitė šios teritorijos archeologinį žemėlapi. Tačiau straipsnis, ko gero, dar aktualesnis detaliu gyvenviečių paieškos strategijos ir metodikos, identifikavimo, atskirų gyvenviečių išskyrimo būdų aptarimu. Žvalgymų metu sukaupta didelė patirtis (iškasti 367 šurfai), o darbą vainikuojantys pasiekti rezultatai (išžalgius vos 7% Neries pakrančių surasta keliskart daugiau gyvenviečių, nei jų žinoma likusioje pakrančių dalyje) tarsi tiesia kelią minėtai gyvenviečių „trūkumo“ problemai spręsti.

Taip jau sutapo, kad šįkart „Lietuvos archeologija“ pasiekė ir „Archeokraštovaizdžio“ tematiką pratęsiantis straipsnis iš Estijos. Jame dviejų geležies amžiaus gyvenviečių – Kodavere prie Peipaus (Peipsi) ežero ir Pöide Saremos (Saaremaa) saloje – pavyzdžiu analizuojami pajūryje ir prie ežero įsikūrusių geležies amžiaus gyvenviečių modeliai. Straipsnio teorinis pagrindas – prielaida, kad prie didelio ežero esančios gyvenvietės jas supančio kraštovaizdžio ir jose gyvenusių bendruomenių veiklos modelio požiūriu turi daug bendra su pajūrio gyvenvietėmis (daugiau nei su buvusiomis mažų ežerų pakrantėse), todėl jos analizuotinos ta pačia metodologija. Abu kraštovaizdžio tipai apibūdinami geografiniu, ekonominiu, komunikaciniu ir fenomenologiniu požiūriu. Itin svarbios autorės išvalgos apie žmogaus ryšį su ežero pakrančių ir pajūrio kraštovaizdžiais. Straipsnio išvados nėra vienareikšmės – pastebėta ir šių kraštovaizdžių bei gyvenviečių santykio su jais bendrybių, ir skirtumų.

R. Banytė-Rowell gražina skaitytoją į Lietuvą, į Dovylių, Baitų ir Šernų kaimų apylinkes. Straipsnis, parengtas remiantis ankstesniu įdirbiu, surinkta archyvine medžiaga ir vykdant „Archeokraštovaizdžio“ projektą atliktų archeologinių tyrimų bei geoprospėkijos duomenimis, veda klasikine chronologine linija nuo akmens amžiaus iki naujųjų laikų. Mikroregionas, kurio, autorės žodžiais, komunikacinis „stuburas“ buvo Minija, apibūdinamas kaip

nuolat viena ar kita forma apgyvendintas arealas. Jo išskirtinumą ir apgyvendinimo intensyvumą liudija pateikiama gausi medžiaga. Straipsnis jau kelintą kart šiaame leidinyje parodo, koks rezultatyvus gali būti darbas plečiant supratimą apie buvusį apgyvendinimą uždarame mikroregione, netgi neatliekant didelės apimties archeologinių tyrimų.

Du paskutiniai tomo straipsniai yra tolimesni nuo pagrindinės leidinio tematikos ašies. Dar vienas, A. Haak, E. Rannamäe, H. Luik ir L. Maldre, straipsnis vėlgi gvildena Estijos archeologijos problematiką ir yra skirtas osteologinei medžiagai – tiek neapdirbtai, tiek kaulo dirbiniams ir gamybos atliekoms – iš Livonijos ordino Viljandi pilies. Medžiaga lyginama su kaulų kolekcijomis iš senamiesčio ir kitų Estijos vietovių tyrimų. Osteologinė analizė buvo atlikta remiantis klasikineis metodiniais principais: nustatytos gyvūnų rūšys, amžius, lytis. Šie duomenys jau savaime yra vertingi tolesniems zooarcheologijos srities tyrimams. Daug dėmesio skiriama kaulo ir rago dirbiniams bei jų gamybai. Straipsnyje pateikiama įdomių interpretacijų. Pastebėti rūšių skirtumai tarp senamiestyje ir pilyje rastų kaulų. Didelis dirbinių ir atliekų skaičius pastarojoje siejamas su intensyvia gamyba bei su atliekų šalinimo specifika.

R. Tučas ir L. Tamulynas pristato kitą projekto „Archeokraštovaizdis“ pusę. Jo metu ne tik tyrinėta įvairiuose Lietuvos mikroregionuose, bet ir pradėtas sudaryti archeologinių vietų bei radimviečių GIS sluoksnis – PROLIGIS. Straipsnyje glaustai pristatomas GIS technologijų naudojimo Lietuvoje įdirbis ir dabartinis lygis, jų galimybės, perspektyvos, minėto sluoksnio kūrimo prielaidos ir tikslas. Straipsnis akivaizdžiai parodo, kad sudėtingų GIS technologijų potencialas archeologijoje yra tiesiog neišsemiamas, todėl duomenų bazės sudarymas reikalauja ne tik ilgo ir nuoseklaus darbo, bet ir itin kruopštaus bei atsakingo pasirengimo jos projektavimo ir duomenų rinkimo strategijos formavimo stadijoje. Tam, beje, ir skirta didžioji straipsnio dalis. Ar PROLIGIS struktūra pasiteisins, kokios naudos šis sluoksnis duos ateityje Lietuvos archeologų tyrinėjimams, ko

gero, parodys laikas. Tačiau šis straipsnis vertintinas kaip būtinybė – vieniems jis bus proga susipažinti su GIS privalumais, kitiems suteiks naujos patirties, dar kiti galbūt pajus patys galintys pasidalinti savąja su PROLIGIS kūrėjais.

Apibendrinant daugelį 38-ajame „Lietuvos archeologijos“ tome spausdinamų straipsnių galima teigti, kad pagrindinis jo privalumas yra brėžiamos tolesnių mikroregionų kultūrinio kraštovaizdžio ir apgyvendinimo tyrimų gairės. Nors straipsniuose analizuojami mikroregionai, darbo metodika ir pasiekti rezultatai labai skiriasi, leidinyje išryškėja pagrindinės sėkmingo tyrimo prielaidos: detalus archyvinės medžiagos ir ankstesnio įdirbio apibendrinimas, archeologiniai ir gamtamoksliniai tyrimai bei modernių technologijų panaudojimas, atitinkama rezultatų interpretacija. Žinoma, kiekvieno iš šių dėmenų indėlis konkrečiu atveju gali būti skirtingas. Tai puikiai iliustruoja ir pateikiami mikroregionų

tyrimai, ir straipsniai, kuriuose išsamiai aptartos absoliutinio datavimo, osteologijos ir duomenų apdorojimo GIS aplinkoje problemos. Reikia tikėtis, kad prie šių temų „Lietuvos archeologijos“ puslapiuose dar bus ne kartą grįžtama, ir tai ne tik leis plėtoti mikroregionų tyrimus, bet ir parodys šios tyrimų krypties raidą.

Jau tapo įprasta, kad tomą papildo „trumpieji“ tekstai, kurie, galima numanyti, yra patys skaitomiausi. Šįkart tai – G. Rackevičiaus parengta naujos P. Blaževičiaus monografijos apie senuosius Lietuvos žaislus recenzija, M. Bertašiaus pateikiamas M. Brazausko apgintos disertacijos įvertinimas, R. Banytės-Rowell, A. Malonaičio, G. Piličiausko bei E. Pranckėnaitės ir I. Masiulienės įspūdžiai iš įvairių mokslinių konferencijų. Deja, vis dar nepavyksta deramai reaguoti į visus svarbesnius mokslo renginius ar pasirodžiusius naujus leidinius. Kol kas išsami Lietuvos archeologijos kronika lieka siekiamybė.

Laurynas KURILA